

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXXIV

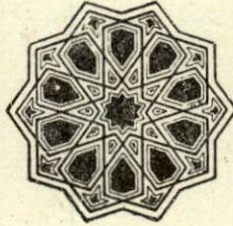

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXXIV

*Bu dergide yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına
aittir.*

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU <i>Toplumsal Açıdan Dinî Araştırmalar</i>	1
Prof. Dr. Talât KOÇYİĞİT <i>Kasten İnsan Öldürmenin Dindeki Hükmü</i>	13
Prof. Dr. Hüseyin ATAY <i>Dinde Mantıklılık</i>	25
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Evrensel Karşılaşma Hıristiyanlar ve Müslümanlar Görüşüyorlar</i>	51
Doç. Dr. Münir KOŞTAŞ <i>Auguste Comte'un Din Sosyolojisi</i> ..	67
Yrd. Doç. Dr. Ruhi KALENDER <i>Türk Musikisi Makamlarında Geçki</i>	75
Doç. Dr. Ethem CEBECİOĞLU <i>Hoca Ahmet Yesevî</i>	87
Doç. Dr. Mustafa ERDEM <i>Hıristiyanlıktaki Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma</i>	133
Doç. Dr. Halis ALBAYRAK <i>Elmalı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı</i>	155
Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR <i>Müvelledün'un Endülüis Emevîleri Döneminde Kültürel Hayattaki Yeri</i>	175
Doç. Dr. İrfan AYCAN <i>Sakîf Kabilesi ve Tâif Şehrine İslâm Tarihi Açısından Bir Bakış</i>	209
Dr. Kamil ÇAKIN <i>Hadîs'in Kur'ân'a Arzı Meselesi</i>	237
Kitap Tanımı:	
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU <i>Abdurrazzâk b. Hemmân es-San'ânî "Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîz" Tahkik edip Notlarla Neşreden, ed. Doktor Abdu'l-Mu'tî Emin Kal'aci, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1991, I-II</i>	263

- Dr. İbrahim SARIÇAM Doç. Dr. Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Humâyûn ve Surre Alayları*, Sevinç Matbaası, Ankara 1991 (*Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İlmî Eserler* : 58) 271
- Dr. İbrahim SARIÇAM Doç. Dr. Sabri Hizmetli “İslâm Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)”, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1991, VIII + 241 S. .. 275

KİTAP TANITIMI VE TENKİDİ

Abdurrazzâk b. Hemmâm es-San'ânî. "*Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîz*". Tahkik edip notlar ilâve ederek Neşreden, ed-Doktor Abdu'l-Mu'ti Emîn Kal'acî. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1991. I-II.

Sizlere tanıtmaya çalıştığım bu tefsir, basım itibariyle çok yeni olmasına rağmen, yazılışı itibariyle Kur'ân tefsir naslarının en eskisi ve en sağlam olanıdır. Sahabe devrinde, âyetleri sıra ile arka arkaya tefsir etmek gibi bir hareket bahis konusu değildir. Kur'ân-ı Kerim âyetlerini sıra ile tefsir etme hareketi Tâbüler devrinden itibaren tedricen gelişmeye başlamış, II. asrın sonlarına doğru kemâlini bulmuştu. Abdurrazzak'ta bu tefsirinde âyetleri tam bir sıra ile takip etmemiş, bazılarını atlamıştır. Bu tefsirde nakd, tercih, re'y ve arap dilinin filolojik inceliklerine dayanan hususlara pek rastlanmamaktadır. Ekseri nakiller, âyetlerin nüzûl sebeplerini açıklamaktadır. Abdurrazzakın sahabe, tâbiin ve daha sonrakilerden naklettiği sözler, bir ön fikre sâhip olmaksızın ve te'vilsiz olarak zikredildiğinden büyük önemi hâizdir. Müellif, toplumun sâf ve temiz anlayışını aksettirmesi bakımından itimad telkin etmektedir. Onun bu tefsirinde re'y tefsirine delâlet edecek bir hususa rastlanmadığı gibi, câhili arap şuurundan istifâde etme gibi bir yola da gidilmediği görülmektedir.

Araştırmacının iki cild halinde neşrettiği bu eserin cildlerine göre muhtevalarını okuyucularımıza şöyle sunabiliriz:

I. Cild: Nâşirin mukaddemesi (s. 5), Müellifin haltercemasi (s. 9-10), Tefsir ilmi hakkında Mukaddime (s. 11-19). Bu mukaddime içerisinde tefsir ve te'vilin tarifi (s. 11), Tefsirin doğuşu ve gelişmesi (s. 11-12), Sahabe döneminde tefsir medreseleri (s. 12), Tefsirin dönemleri (s. 12-13), Me'sûr tefsir ve hükmü (s. 13-16), müfessirlerin meşhûrları (s. 16-19). Abdurrazzakın tefsirinin kıymeti ve bazı husûsiyetleri (s. 23-30). Bu kısımda Kur'ânın Ebû Bekr zamanındaki cem'i ve tefsir vecihleri ile söze başlanmakta, Peygamberin hadisi ile, sahabe eseriyle âyetlerin tefsiri, lafzî ve cümle tefsirleri, Mekke, Medine, Sahabe ve İslâm tarihi haberleriyle âyetlerin tefsiri, Müşriklerin ve diğerlerinin soru-

ları ile delil getirme ve müslümanlar için uzun haberlerle âyetin tefsiri, yaratılışın başlangıcı, Peygamber kıssaları ile delil getirme, İsrâîliyatla delil getirmenin azlığı, Tefsirde bazı fikhî hükümlere zıtlıklar, Tâbiiler arasındaki hilâf hakkındaki rivâyetler ve bunların alınması, kitabın tümünün şeyhleri tarikiyle ve diğer kimselerden nakledilmesi.

Kitabın yazmaları (s. 31-33), eseri tahkikte takip ettiği usûl (s. 34), ve muhakkikin bir hâtimesi (s. 35-36), yazma nüshaların çeşitli varaklarından bazı örnekler sunulmaktadır (s. 37-54).

Tefsirin Mukaddimesi (s. 57-60) nde müellif Kur'anın cem'i bâbı ile başlamakta, Re'ý ile Kur'an hakkında konuşanlar ile son bulmaktadır. Fâtiha sûresi (s. 61) de başlamakta, birinci cild el-Kehf sûresi ile (s. 348) de sona ermektedir.

II. Cild: Meryem sûresi ile başlamakta (s. 5) ve Nâs sûresi ile (s. 336) tamamlanmaktadır.

Araştırmacı Dr. Abdu'l-Mu'ti Emin Kal'acî, Abdurrazzakın bu tefsiri hakkında, Kur'an tefsiri naslarının en eskisi ve en sağlam olduğunu söyledikten sonra, bu tefsiri tahkik için Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye kütüphanesinde bulunan, bir çok yerleri rutubetten harab olmuş olan nüshadan faydalandığını, araştırmasını doğrulamak için Taberinin tefsiri ile, Suyûti'nin ed-Dürri'l-Mensûruna müracaat ettiğini söylemektedir.

Kitab basılması için matbaaya verildikten sonra, kendisine, eş-Şeyh Şerefuddin Hicâzî tarafından, Ankarada İsmail Sâib koleksiyonunda bulunan nüshanın da sunulduğunu, bu nüshanın Mısırdakinden daha eski olduğunu ve durumunun Mısırdakinden daha iyi bulunduğunu, tefsiri neşretmek için bu yeni nüshanın da kullanılması gerektiğini zikretmektedir.

Kitabın müellifi Abdürrezzak b. Hemmam b. Nâfi es-San'ânî el-Himyerî'dir. 126/743 senesinde San'âda doğmuştur. Künyesi Ebû Bekr'dir. Yemenin yetiştirdiği sika hadis hafızı, müfessir ve fakihlerindedir. Buhârinin râvi'lerinden biridir. Takriben 17.000 hadis ezberlemiştir. Genç yaşta iken islâmî ilimleri öğrenmişti. İbn cüreyc'den ilim almak için gittiğinde 18 yaşında olduğu söylenir. Kendi ifadesine göre, yedi sene müddetle Ma'mer b. Râşid (ö. 154/770) le birlikte bulunmuştur. Pek çok ilim adamına mülâki olmuş ve onlardan nakillerde bulunmuştur. Bunlardan bazıları: Ma'mer. b. Râşid (Ö. 154/770), İbn Cüreyc (ö. 149/766), Ubeydullah b. Omer (ö. 147/764), Sevr b. Yezid (ö. 153/770), el-Evzâ'i (ö. 157/774), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/

813), Hişâm b. Hassân (ö. 148 / 765), Haccâc b. Ertat (ö. 149 / 766), Zekeriyâ b. İshâk, İkrime b. Ammâr ve diğerleri . . . Kendisi bir ilim hazinesi olduğundan, pek çok kimse ona gelmiş ve ondan ilim almışlardır. İşte onlardan bazıları: Ahmed b. Hanbel (ö. 241 / 855), Yahya b. Ma'in (ö. 233 / 847), İshak b. Rahaveyh (ö. 238 / 852), ez-Zuhlî (ö. 258 / 872), Abd b. Humeyd (ö. 249 / 863), Ali b. el-Medîni (ö. 234 / 848), Seleme b. Şebîb (ö. 294 / 906). Şeyhlerinden olmasına rağmen Süfyân b. Uyeyne ve Ma'mer b. Süleymân bile ondan rivâyet etmişlerdir. İbn Hallikân, insanlar nasıl Hazreti Peygamber'e koştularsa, Peygamberden sonra Abdurrazzaka koştular demek suretiyle, onun ilim alanındaki kıymetine işaret etmektedir.

Tasnifler sahibi olan müellif Abdürrezzakın enmeşhûr eserlerinden biri hadîse dâir olan "el-musannaf" veya diğer ismi ile "el-Câmiu'l-Kebîr"idir. Zehebi ondan şöyle bahseder: O bir ilim hazinesidir. 21033 hadisi ihtiva eder. Habibur-Rahmân el-A'zamî onu tahkik edip, 11 cilt halinde neşretti. Bir cild halinde de tafsilath fihristi yapmıştır.

Hz. Aliye sevgi beslediği ve Hz. Muaviye den hoşlanmadığı için, onu teşeyyu (Şiiliğe mütemâyil) ile itham edenler ortaya çıkmışsa da, Ahmed b. Hanbel, ondan bu hususu teyid edecek bir şey işitmediğini, fakat onun, insanlar hakkındaki haberlere taaccüble meyleden bir tabiatı bulunduğunu söylemektedir. Onun asla aşırı bir şii olmadığına, Ali'yi sevdiğine ve onun kâtiline buğzetmeyi sevdiğine işaret etmektedir. Seleme b. Şebîb, Abdurrazzak'tan şu sözleri işittiğini söyler: "Allaha Yemin ederim ki, Ali'yi, Ebû Bekr ve Omer üzerine tafdil etme hususuna asla gönlüm râzı değil". Bütün bu konudaki sözler onun aşırı bir şia temayülüne sâhip olmadığını göstermektedir. Bununla beraber, ilk devideki Şia anlayışı ile, muahhar Şia anlayışı arasında fark bulunduğunu nazarı itibara almak lâzımdır. İlk devirlerde hiçbir mezhebî ceryana kapılmadan, Hz. Aliye muhabbet besleyen kimseler dahi Şia'dan addedilmişlerdir. Abdurrazzak'ta bunlardan biri olabilir. ez-Zehebi de, Abdurrazzakı şilikle ayıpladılar, ama o, bu hususta müfrit değildi. Onun sadece Aliye muhabbeti vardı ve onu katledenlere kızıyordu, demekle, onun müteşeyyi'liğinin korkunç olmadığını, bize bildirmiş oluyordu.

Abdürrezzâk, 211 / 827 senesi Şevvâl ayının ortalarında 85 veya 86 yaşlarında iken vefat etti. Hakkında bazı şeyler söylenmişse de, eserleri hakkında medhu senâdan başka birşey işitilmemiştir.

Müellifin tasniflerinden biri de burada zikredeceğimiz meşhûr tefsiridir. Bu tefsiri kendisinden Muhammed b. Hammâd et-Tihrânî

rivâyet etmiştir. Tefsirin baş tarafı (mukaddimesi) biraz eksik olmasına rağmen, Ebu Bekr zamanında, Kur'ânın cem'i meselesi ile başlar, âyetleri re'y ile tefsir etmekten şiddetle kaçındırmaya çalışır, tefsir ilminin dört vechi açıklanır. Kur'ânın Kadir gecesinde tüm olarak nâzil olması, sonrada Allah elçisine parça parça indirilmesi ele alınır. İsrâiliyât ile istişhadın azlığı, tefsirde öğülecek fikhî hükümleri arzedişi, Mushaf kitabetinin para ile yapılmasının kerâbeti gösterilir.

Böylece Abdurrazzâk, aldığı rivâyetleri muhafaza etmiş, tâbiiler arasındaki ihtilafları adım adım tefsirinde hadisleri ayırarak göstermiştir. Denildiği gibi, mushaf sırasına göre âyet âyet Kur'ânı tefsir eden ilk kişi Ferrâ ise, Abdurrazzak bu işi daha devamlı yapmıştı. Onun hidâyete yakınlığı, icma yapmaya kudreti, fâidesiz şeylerden sarfi nazar etmesi, ilmi ile idrâk ettiğini hadislerle tefsir etmesi, âyetlerin manası, garibleri şerhetme yönünden şumullü olması, zor kelimeleri halletmesi, diğer yolları göstermesi gibi yönlerden, Ferrâ'dan daha öncedir.

Bu tefsirin diğer meziyetleri, bu tefsirin büyük bir kısmı Abdurrazak tarafından şeyhi Ma'merden, o da Katade'den nakletmiştir. Bundan başka, Mücâhid, Ata, Muhammed b. Ka'b, Ebu'l-Âliye gibi zevattan da bol bol rivayetleri vardır. Keza, Sa'id b. Cübeyr, ed-Dahhâk, Süfyân es-Sevri, Şu'be, Veki', Mukâtil, Atiyye, es-Süddî ve diğerlerinden de nakilleri bulunmaktadır.

Bu tefsiri, lafızların tefsiri noktasından ele alacak olursak, Kur'ânın manasını anlamayı murad eden kimse, Kur'ân lafızlarının esrâımını bilme, müfred lafızları araştırma gibi ilk muhtaç olunan şeyleri onda bulur.

Abdurrazzâk, her haber için bir isnad vermektedir. Yukarıda verdiğimiz pek çok kişiden yaptığı isnadların bazısı merfu, bazısı mevkuûf bazısı da maktu'dur. Bu şekildeki isnadlara hemen hemen her sahifede sık sık rastlanmaktadır.

Âyetlerin anlaşılması için tefsir ilminde bilinmesi gereken hususlardan biri de şüphesiz, âyetlerin nerede ne zaman ve hangi sebepten dolayı nâzil olduğunu bilmektir. Nüzûl sebeplerini bilmek, hükümleri sebeplere bağlamağa vesile olur. Bazı âyetlerin nüzûl sebepleri açık olduğu halde, bazılarının da olmayabilir. Nüzûl sebepleri olmayan âyetler de, ihtiva ettikleri manayı anlatmak için nâzil olmuş olabilirler. Netice olarak âyetlerin nüzûl sebeplerini bilmek, Kur'ânın manasını anlamaya vesile olan en mühim bir yoldur. Abdürrazzak ta, tefsirinde nüzûl

sebeplerini ihmal etmemiş, sık sık ayetlerin nüzül sebeplerini rivayetlere lere dayanarak vermiştir. Bu hususta, tefsirden bir örnek verebiliriz.

عبدالرزاق، قال: اخبرنا معمر عن قتادة، قال: كانت اليهود تُصلّيَ قبل المغرب، والنصارى (1) قبل المشرق، (ليس البر أن تولوا وجوهكم قبل المشرق والمغرب) (البقرة الآية: 177)

Müfessirimiz nesh olayını kabul eder, âyetlerin nâsih ve mensûhları hakkında bilgi verir. Mesela,

عبد الرزاق قال: حدثنا معمر، عن قتادة، في قوله تعالى: (ولانقاتلوهم عند المسجد الحرام) (البقرة: 191) قال نسخها قوله تعالى: (اقتلوا المشركين حيث وجدتموهم) التوبة: 5 (2)

Abdürrezzak, tefsirinde lügavî kaynağa önem vermiş, âyetlerdeki garib kelimelerin müfred manalarını, âyetin manasını izâh edecek şekilde nakillerde bulunmuştur. Bir örnek verecek olursak,

عبد الرزاق، قال: اخبرنا معمر، عن الحسن في قوله تعالى: (وليجة) (التوبة: 16) قال: هو الكفر والنفاق او أحدهما. (3)

Müfessirimizin önem verdiği hususlardan biri, âyetlerden hükümler çıkarması, diğer bir deyimle ahkam âyetlerini açıklayan haberleri nakletmesidir. Mesela:

عبدالرزاق قال: حدثنا معمر، عن قتادة، في قوله تعالى: (ولانكحوا المشركات) (البقرة 221) قال: المشركات ممن ليس من أهل الكتاب، وقد تزوج حذيفة يهودية اونصرانية. (4)

Bu tefsirde kıraat rivâyetlerinin nakledildiğini de müşâhede edemekteyiz. Kaynağa yakın olması bakımından kıraat rivâyetlerinin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Mesela,

1 Abdurrazzâkın Tefsiri, I. 84.

2 Aynı eser, I. 90.

3 Aynı eser, I. 243.

4 Aynı eser, I. 103.

عبدالرزاق، قال: سمعت هشام بن حسان يحدث عن محمد بن سيرين. أن زيد بن ثابت كان يقرأها (كيف ننشرها) (5) (البقرة: 259)

Bu tefsirde çok fazla olmasada bazı isrâili rivâyetlere rastlanmaktadır. Meselâ,

حدثنا عبدالرزاق، قال: انبأنا معمر عن قتادة في قوله: قد أفلح المؤمنون) (المؤمنون:) قال: ¹ قال كعب؛ ان الله لم يخلق بيده إلا ثلاثة: خلق آدم بيده، والتوراة بيده، و غرس جنة عدن بيده ثم قال للجنة تكلمى: فقالت: (قد أفلح المؤمنون) لما علمت فيها من كرامة الله لأهلها. (6) حدثنا عبدالرزاق، قال: انبأنا معمر، وقال قتادة عن كعب، بيت المقدس اقرب الأرض الى السماء بثمانية ميلاً. (7) حدثنا عبدالرزاق، قال: انبأنا مالك، عن عمه أبي سهيل بن مالك، عن كعب الأحمبار قال: كانتا من جلد حمار ميت. (8)

Bu gibi İsrâili kıssaların ekserisi, Ka'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'e dayanmaktadır. Mesela Tâlût kıssasında, Hz. Ademi, Cennetteki memnu ağaca yaklaştırmak için Şeytanın gayreti, yılanla olan teşriki mesâisi ve bunlara verilen cezalar, aynen Tevratdaki gibidir.

Yukarıda zikrettiğimiz hususlardan başka, âyetleri zuhûr edecek mezhep ceryanlarına tahsis etme hareketinin izlerine de bu tefsirde rastlamaktayız. Müfessirimiz diğer hususlarda olduğu gibi, bu konuda da kendi fikrini belirtmemekte, sadece mücerred haberleri nakletmekle yetinmektedir. Mesele,

قال معمر: وكان قتادة اذا قرأ هذه الآية: (فأما الذين في قلوبهم زيغ آل عمران. 7) قال: إن لم تكن الحرورية أو السبئية، فلا أدرى من هم؟ ولعمرى لقد كان في اصحاب بدر والحديبية الذين شهدوا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم بيعة الرضوان من المهاجرين والأنصار خبّر لمن استخبر وعبرة لمن اعتبر. (9)

5 Abdurrazeakın Tefsiri, I. 116.

6 Aynı eser, II. 37.

7 Aynı eser., II. 39.

8 Aynı eser. II. 14.

9 Aynı eser, I. 123.

حدثنا عبد الرزاق، قال: انبأنا الثوري، عن سلحة بن كهيل عن أبي
الطفيل قال: قام ابن الكواء الى علي بن أبي طالب فقال: من (الأخسر من
اعمالاً...) الى (صنعا) (الكهف: 103-104) قال: ويلىك، منهم اهل حروراء. (10)

Tavsifini yapıp tanıtmaya çalıştığımız bu tefsir, Abdurrazzâk'ın şahsi görüşlerini taşıyamamakta, sadece şeyhlerinin rivâyetlerine dayanmaktadır. Şiiliğe mütemâyil olmakla itham edilen müellifin, eserinde bu konuya açıklık getirecek bir ize rastlanmamaktadır. Eser tam manası ile, ilk devirdeki Kur'ân tefsiri anlayışını, sâf ve sâde bir şekilde nakletmesi bakımından ehemmiyeti hâizdir, Lisan inceliklerinden ziyade mananın hâkim olduğu bu tefsirde, Allahın murat ettiği şeyin anlaşılmasına mâtuf bir gayret gözle çarpılmaktadır. İlk rivâyet tefsirlerinin en iyi örneklerinden biridir.

Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU

10 Abdurrazzâk'ın Tefsiri, I. 347-348.